

ΕΠΙΓΡΑΦСКА ΒΑΪΤΙΝΑ ΡΙΜΣΚΟΔΟΒΝΟΓ ΕΠΙΔΑΥΡΑ

ΜΙΡΟΣΛΑΒ ΓΛΑΒΙČIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR 23000 Zadar
glavicic@unizd.hr

UDK: 904:726.8](497.5 Cavtat)"652"
930.271(497.5 Cavtat)"652"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-04-10

Autor članka obrađuje epigrafsku baštinu rimskodobnog Epidaura. Među četrdesetak poznatih natpisa po svom značenju i važnosti podataka koje donose posebno se ističu dva natpisa sa spomenom P. Kornelija Dolabelle (*P. Cornelius Dolabella*) (CIL III, 1741 i ILJug 636). Iz sadržaja navedenih natpisa, osim što je dokumentirao djelovanje prvoga namjesnika rimske provincije Dalmacije (*legatus Augusti pro praetore*) u Epidauru, doznaje se: 1. da je u neposrednoj blizini grada bilo središnje mjesto štovanja carskoga kulta za peregrinske zajednice s prostora "Gornjeg Ilirika" (*civitates Superioris provinciae {H}Illyrici*), 2. da je navod eponimnih vrhovnih gradskih magistrata (*duoviri*) siguran dokaz da najkasnije u doba Dolabellina namjesništva *Epidaurum* posjeduje gradski status; 3. da u to doba u Epidauru boravi vojna postrojba (*Cohors VI Voluntariorum*); 4. čiji pripadnici, budući da je ime postrojbe navedeno u nominativu, u gradu ili na gradskom teritoriju vrše neku veću građevinsku aktivnost (gradnja ceste?).

Ostali natpisi sadrže vrlo vrijedne podatke o ustroju grada, donose imena magistrata koji su vodili gradsku upravu, istaknutih članova gradskoga vijeća i drugih uglednika koji su se istaknuli svojim dobročinstvima u zajednici. Na natpisima nadgrobnoeg karaktera, koji su najbrojniji, sačuvana su imena pokojnika i onih koji im postavljaju spomen, a prema njihovu imenovanju i drugim podacima s natpisa može se u određenim slučajevima odrediti narodnosno podrijetlo pojedinca ili porodice i njihov društveni status.

KLJUČNE RIJEČI: *Epidaurum*, epigrafska baština, javne gradnje, iskazivanje počasti, nadgrobni natpisi, imena stanovnika, narodnosno podrijetlo, društveni status

Epidaurum je naziv rimskog i vrlo vjerojatno predrimskog naselja koje se tijekom antike razvija na prostoru poluotoka Rat u današnjem Cavtatu. Zbog imena se dugo držalo da je *Epidaurum* grčka kolonija ili barem grčki emporij, ali, budući da se u grčkim pisanim povijesnim vrelima ne nalazi niti najmanji trag o naselju koje bi se tu moglo locirati, unatoč vrlo slaboj istraženosti današnjeg Cavtata i okolice, nema niti arheoloških tragova koji bi potvrdili grčku nazočnost, to nije točno. To je dakle proizvoljna interpretacija, koja je ostala duboko ukorijenjena u tradiciji i postala gotovo legenda. Čak se i danas zbog neznanja ili zbog nekog dodatnog efekta u turizmu naglašavaju grčke tradicije i grčko utemeljenje Epidaura.¹ Rimskodobnom Epidauru prethodi, kao i drugim brojnim naseljima na našoj obali, željeznodobno naselje gradinskoga tipa, koje se razvija na poluotoku što je izvrsno strateško mjesto.² Zbog iznimno povoljnog strateškog,

¹ Prilično je uvjerljivo mišljenje koje o podrijetlu imena Epidaura iznosi G. Novak. On drži da je ime *Epidaurum* ilirskoga (pelastičkog) podrijetla, upozorava na složenice *Epi-damnus*, *Epi-caudus*, *Epi-cadia* i dr., a u rimsko doba ilirski *Epidauo* ili *Epideuro* (značenje bi bilo kao mjesto "iza šume") dobiva latinski sufiks *-um* (G. NOVAK, 1965, 120; G. NOVAK, 1966, 21).

² Sličan razvoj, odnosno proces formiranja naselja gradskog tipa kojemu prethodi naselje koje je imalo protourbane forme (poleogeneza), dokumentiran je npr. u Parentiju, Arbi, Jaderu.

prometnog i trgovačkog položaja, također i zbog sigurnosti zaštićene luke i plodne okolice (Konavosko polje), *Epidaurum* se razvija u glavno lučko, prometno i gospodarsko središte na obalnom potezu između rijeke Neretve (*flumen Naro* ili *Narenta*) i Narone na sjeverozapadu te Risanskog zaljeva (*sinus Rhizonicus*) i Rizinija na jugoistoku. U Epidauru se spontano naseljavaju italiski trgovci i drugi poduzetnici koji već sredinom 1. st. prije Krista čine čvrstu jezgru rimskih građana, organiziranu kao *conventus civium Romanorum*. Premda postojanje konventa nije dokazano, to se daje pretpostaviti iz prvog povijesnog spomena Epidaura. Naime, u kontekstu borbi tijekom građanskog rata godine 47. prije Krista *Epidaurum* je spomenut kao *praesidium*, čime je posebno naglašeno njegovo geostrateško značenje.³ Stanovnici Epidaura svrstali su se na stranu Cezara i hrabro odolijevali opsadi Pompejevih snaga. Dugotrajna opsada i s kopna i s mora trajala je sve dok se na vijest o dolasku Vatinijeve vojske iz Brundizija Pompejev legat Marko Oktavije nije povukao. Stanovnici Epidaura bili su dakle na strani Cezara, a zbog te lojalnosti, kako se konvencionalno drži, raniji je konvent stigao municipalni status, tj. *Epidaurum* postaje rimski grad koji je prema rimskim pravnim normama ustrojen kao kolonija rimskih građana.⁴ *Epidaurum* je nedvojbeno posjedovao sva obilježja uređena i planski osmišljena antičkoga grada, kako u urbanističkom tako i u upravnom smislu.

Na žalost, kako to često biva u našim obalnim gradovima s neprekinutim kontinuitetom života na istom prostoru od antike do danas, o urbanističkom se liku antičkoga grada zna ponešto, ali, kako se to može iščitati između redaka iscrpnoga i o problematici Epidaura sveobuhvatnoga rada akademika Grge Novaka,⁵ kao i nedavne sinteze akademika Nenada Cambija,⁶ gdje su apostrofirani i neki novi pogledi o urbanizmu i značenju grada, naše su spoznaje više rezultat domišljatosti vrsnih istraživača, nego podataka dobivenih konkretnim terenskim istraživanjem. Ipak, može se sa sigurnošću kazati da je urbanistički lik povijesne jezgre današnjega grada nedvojbeno rimski. To posvjedočuje i smjer pružanja današnjih ulica. Još se i danas na glavnoj ulici koja ide hrptom poluotoka vidi klesanje litica glavne komunikacije antičkoga grada (*decumanus maximus*), a nju pod pravim kutom presijecaju karda koja se strmo spuštaju prema moru. Otprilike se može odrediti i gradska dominantna, ali se npr. duktus bedema, koji su i glavni atribut antičkoga grada, ne može precizno utvrditi. Da je grad posjedovao potrebnu komunalnu infrastrukturu, najbolje reprezentira izgrađeni vodovod kojim se grad opskrbljivao vodom s izvora Vodovođa, ali i natapali posjedi u plodnom Konavoskom polju.⁷

U nedostatku spoznaja dobivenih sustavnim terenskim arheološkim istraživanjima najviše podataka pruža analiza epigrafske građe, tj. četrdesetak poznatih natpisa sadrži vrlo vrijedne podatke o ustroju grada, ljudima koji su u određenom trenutku vodili gradsku upravu i istaknuli se svojim dobročinstvima u zajednici ili o njihovu društvenom statusu i narodnosnom podrijetlu. U znanstvenoj literaturi nalazi se nekoliko vrijednih rasprava koje su o natpisima rimskodobnog Epidaura napisali G. Novak, A. Marinović, I. Bojanovski, M. Šegvić i N. Cambi,⁸ a, budući da je epigrafska građa vjerojatno prvoga reda u rekonstrukciji povijesti nekoga naselja te da o njoj valja stalno raspravljati, držim prikladnim o njoj dati i svoj prilog.

³ *De bello Alexandrino*, 44: *Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat praesidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coegit praesidiumque nostrum recepit.*

⁴ *Plinii Secundi Naturalis Historiae* XXXVII, III, 22: *a Narone amne C p. abest Epidaurum colonia.* Usp. i *CIL* III, 12695.

⁵ G. NOVAK, 1966, 3-84.

⁶ N. CAMBI, 2006, 185-217.

⁷ O životu na teritoriju i registriranim gospodarskim imanjima (*villae rusticae*) usp. M. ZANINOVIĆ, 1987, 89-100.

⁸ G. NOVAK, 1966, 24-42; A. MARINOVIĆ, 1957-59, 121-128; I. BOJANOVSKI, 1987, 101-110; I. BOJANOVSKI, 1988, 76-77; M. ŠEGVIĆ, 1998, 9-30; N. CAMBI, 2006, 192-194.

Među epigrafskom građom Epidaura po svome se značenju i važnosti podataka koje donose ističu dva natpisa sa spomenom P. Kornelija Dolabele, prvog namjesnika rimske provincije Dalmacije. Njemu u čast na bazi počasnoga kipa postavljen je natpis koji je otkriven davne 1541. godine u Donjem Obodu, a prema mjestu relevantne objave poznat je u znanstvenoj literaturi kao natpis CIL III, 1741. Naime, pod brojem 1741 u trećem svesku i danas najpoznatije i najznačajnije zbirke antičkih natpisa pod nazivom *Corpus inscriptionum Latinarum* (kratica CIL) objavio ga je godine 1873. glasoviti Theodor Mommsen.⁹ Nešto ranije Mommsen je boravio u Cavtatu i u kući Baltazara Bogišića, kamo je prenesen iz Donjeg Oboda, vidio je tada već znatno oštećeni natpis,¹⁰ tj. nepotpunih prvih pet redaka natpisa koji se i danas vide. Kao iznimno vrijednu posebnost uz taj natpis valja naglasiti da ga je prvi objavio dubrovački notar *Marcus Sylvius* u djelu *In inscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidaurō effossam M. Sylvii Scribae Racusini commentariolus*.¹¹ Marko Silvije djelo je u formi knjižice tiskao u Rimu 1547., a autor nije samo opisao okolnosti nalaza i prepisao natpis nego se u knjižici, objašnjavajući sadržaj natpisa i komparirajući ga s drugim njemu poznatim natpisima, također citirajući pojedine antičke autore pri objašnjenju imena i pojmova zabilježenih na natpisu, predstavlja čitatelju kao ondašnji vrsni poznavatelj latinske epigrafike i rimske povijesti. Na važnost njegova djela kao jednog od "najranijih epigrafskih traktata u našoj arheologiji" i prvog prijevoda ovog za povijest Epidaura osobito značajnog natpisa, upozorio je već I. Bojanovski,¹² a J. Lučić,¹³ koji je prvi otkrio Silvijevo djelo, objavio je i preveo pojedine dijelove njegova teksta.

Natpis je isklesan u devet redaka, ali je tijekom vremena pretrpio znatna oštećenja. Ipak, zahvaljujući ranijim prijevodima, puni tekst natpisa može se pouzdano restituirati i glasi: *P(ublio) Corne[lio] / Dolabell[ae co(n)s(uli)] / VIIviro epuloni / sodali Titiensi / leg(ato) pro pr(aetore) Divi Augusti / et Ti(beri) Caesaris Augusti / civitates Superioris / provinciae {H}Illyrici* (Sl. 1).¹⁴

Natpis je uklesan na četvrtastom kamenom bloku, koji je služio kao postament kipa. Budući da su Dolabellino imenovanje i titule navedeni u dativu, nema dvojbe da je natpis bio posvećen njemu u čast i da je na postamentu stajao njegov kip. U popisu časti navedene su Dolabelline titule najvišeg političkog (*consul*) i sakralnog karaktera (*VIIvir epulonum*, *sodalis Titiensis*), čime se ističe da se počast iskazuje čovjeku koji je pripadao najvišem vrhu rimske aristokracije, i, što je za nas osobito značajno, dužnosniku koji je u ime dvaju careva – Augusta i Tiberija – upravljao provincijom Dalmacijom.¹⁵ Naime, na natpisu je navedeno da je Dolabella namjesnik Božanskoga Augusta i Tiberija (*legatus pro praetore Divi Augusti et Tiberi Caesaris Augusti*), što znači da svoj mandat provincijskog upravitelja započinje pri kraju Augustove vladavine i obnaša ga u prvim godinama Tiberijeve vlasti, nastavljajući u kontinuitetu politiku sustavnog administrativnog uređenja i romanizacije netom osnovane provincije.

Na gornjoj fino obrađenoj površini baze i danas se dobro uočavaju dvije četvrtaste rupe koje su služile za fiksiranje kipa, čiji su dijelovi pronađeni na istom mjestu (mramorna glava čovjeka plemenita lica u četrdesetim ili pedesetim godinama i dijelovi ruku i nogu). To potvrđuju Silvije, a kasnije i drugi pisci koji su na okolnom prostoru vidjeli porazbacane dijelove trupa

⁹ CIL III, 1741, str. 288.

¹⁰ *Nuper quod inde superest emit Balthasar BOGISIČ, qui habet domi.*

¹¹ Silvijevo djelo čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu među raritetnom građom pod signaturom R II F-8°-122.

¹² I. BOJANOVSKI, 1987, 101-110.

¹³ J. LUČIĆ, 1966-67, 537-547.

¹⁴ CIL III, 1741; I. BOJANOVSKI, 1987, 101-110.

¹⁵ A. JAGENTEUFEL, 1958, 14-16.

Sl. 1. Cavtat, Bogišićeva zbirka: Natpis na bazi počasnog kipa Publija Kornelija Dolabelle (CIL III, 1741).

Fig. 1. Cavtat, Collection of Baltazar Bogišić: The inscription on the base of the honorary statue of Publius Cornelius Dolabella (CIL III, 1741).

još dvaju ili triju kipova te ostatke arhitekture u kojoj su bili postavljeni.¹⁶ To je iznimno važan podatak, odnosno to znači da se na ovom mjestu, danas poznatom pod nazivom kula Sutivan, nalazio objekt u kojem je bio postavljen kip namjesnika Dolabelle s još dva ili tri počasna kipa. Namjenu toga objekta,¹⁷ premda postoji niz nepoznanica, valja povezati sa štovanjem carskoga kulta, odnosno objekt je podignut kako bi imao propagandnu funkciju veličanja carske porodice, prvoga cara Augusta, vladajućega Tiberija, moguće i njegova nasljednika na prijestolju Druza Mlađega, koji između godine 17. i 20. boravi u Dalmaciji kako bi se privikao vojničkom životu

¹⁶ Dolabellin natpis i mjesto njegova nalaza u Donjem Obodu opisao je pri vizitaciji Cavtata i Konavala godine 1716. dubrovački nadbiskup Giovanni Battista Conventati. Godine 1878., tijekom istraživanja koja je proveo u Cavtatu, Artur Evans posjetio je Donji Obod i obišao mjesto na kojem su nađeni baza s počasnim natpisom te glava i dijelovi Dolabellina kipa. U to doba bile su još vidljive ruševine neke niske kvadratne kule, koja je, navodno, bila pokrivena svodom. Evans pretpostavlja da je s jedne strane taj objekt

bio otvoren kako bi se mogli vidjeti kip i natpis. Godine 1966. arheološka istraživanja na istom prostoru provela je Aleksandra Faber i utvrdila postojanje pravilnog četvrtastog objekta (dimenzije 5,30 x 5,30 m) s križnim svodom. Usp. I. BOJANOVSKI, 1987, 105, bilj. 37; 107-108; A. FABER, 1966, 26, 32, Sl. 10-11.

¹⁷ Budući da propisani opseg i karakter rada ne dopuštaju širu elaboraciju, komentar o namjeni objekta vidi u N. CAMBI, 2006, 204-206.

Sl. 2. Cavtat, Bogišićeva zbirka: Natpis sa spomenom Publija Kornelija Dolabelle (ILJug 636).

Fig. 2. Cavtat, Collection of Baltazar Bogišić: The inscription on the monument to Publius Cornelius Dolabella (ILJug 636).

i stekao naklonost vojske,¹⁸ i Dolabelle, onoga koji u njihovo ime upravlja provincijom. Sudeći prema natpisu na bazi Dolabellina kipa i činjenici da se objekt u kojem se nalazio ansambl kipova nalazio izvan urbanog areala, štovanje carskoga kulta nije bilo organizirano na nivou grada nego na nivou autohtonih zajednica provincije. Naime, počast carevima i članovima carske obitelji, gradskim patronima viteškog i senatorskog reda te zaslužnim sugrađanima i pripadnicima najuglednijih magistratskih porodica gradsko je vijeće obično iskazivalo postavljanjem kipa na javnom mjestu i unutar grada,¹⁹ a na ovom natpisu kao dedikanti navedene su *civitates Superioris provinciae {H}Illyrici*.²⁰ Dakle, moguće je pretpostaviti da je na ovom mjestu u neposrednoj blizini Epidaura bilo središnje mjesto štovanja carskoga kulta za peregrinske zajednice s prostora "Gornjeg Ilirika" (*civitates Superioris provinciae {H}Illyrici*),²¹ koje su na taj način izražavale apsolutnu lojalnost caru i državi i, dakako, od toga imali korist, poglavito domaća aristokracija koja je i u promijenjenim okolnostima zadržala stečene pozicije vlasti u svojoj zajednici.

¹⁸ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1952, 41-50.

¹⁹ Pritom se redovito navodi kako je počast iskazana na temelju odluke gradskih vijećnika (*decreto decurionum*).

²⁰ Navod da su počasni spomenik s kipom postavile *civitates Superioris provinciae {H}Illyrici*, bio je predmet više rasprava, ali još nije riješen. Zasada je možda najuvjerljivija interpretacija I. Bojanovskog, koji drži da sintagmu "zajednice provincije Gornjeg Ilirika" treba shvatiti kao

geografski pojam, a ne kao službeno ime kasnije provincije Dalmacije. I. BOJANOVSKI, 1987, 101-102, 107.

²¹ Usp. sadržajno sličan natpis na bazi kipa koji su u Skardoni u počast Neronu Cezaru, Germanikovu sinu, postavile *civitates Liburniae*. CIL III 9879 (=2808): *Neroni Caesari Germanici f(ilio) Ti(berii) Aug(usti) n(epoti), divi Aug(usti) pro(nepoti) / flamin(i) Aug(usti) / civitates Liburniae*.

Ulomak baze kipa s počasnim natpisom pohranjen je u Bogišićevoj zbirci u Cavtatu, a tu se nalazi još jedan natpis sa spomenom Dolabelle. Na žalost, početak natpisa nedostaje, a sačuvanih završnih pet redaka vrlo lijepo isklesana teksta natpisa u restituciji glasi: - *P(ublio)] / Dolabella / leg(ato) pro pr(aetore) / Coh(ors) VI Vol(untariorum) / trib(uno) L(ucio) Purtisio Atinate / [...]*ilio C(aio) Saenio Ilvir(is) (Sl. 2).²²

U sačuvanu tekstu natpisa navedene su četiri osobe: *P. Dolabella*, *L. Purtisius Atinas* te pri kraju nepoznati [...]ilius, od čijeg je vjerojatno porodičnog imena sačuvan samo završetak koji se sa sigurnošću ne može nadopuniti,²³ i *C. Saenius*. Značajno je da su njihova imena i dužnosti navedene u ablativu, što ima iznimnu vrijednost za datiranje, jer kada su na natpisu navedena imena magistrata i njihove funkcije u ablativu, to znači da su navedene one osobe za čije se magistrature nešto radi ili događa. Radi se dakle o eponimnim magistratima koji su poredani redom prema hijerarhiji dužnosti koje su obnašali u trenutku postavljanja natpisa - provincijski namjesnik, zapovjednik vojne postrojbe i dvojica vrhovnih gradskih magistrata - a što je jamačno povezano i s njihovom općom ulogom u realizaciji javnog projekta u kojem su sudjelovali kao predstavnici državne, vojne i gradske vlasti. Zato u tom kontekstu spomen provincijskog upravitelja Dolabelle predmnijeva neku značajniju javnu gradnju za čiju je realizaciju on kao carski legat bio odgovaran. U tekstu natpisa koji nedostaje sigurno je bio naveden taj građevinski projekt, koji je po logici stvari, isto tako imajući u vidu i nekoliko drugih sadržajno sličnih natpisa iz provincije, financiran iz carske blagajne. Stoga je vrlo vjerojatno da je na početku natpisa bila navedena nomenklatura i titulacija cara Tiberija u čije je ime, a naravno u skladu sa sustavnom politikom administrativnog uređenja provincije i gradnje kapitalnih infrastrukturnih objekata, Dolabella rukovodio projektom. Budući da je Dolabella bio prvi namjesnik provincije Dalmacije koji je upravu provincije preuzeo pred kraj vladavine cara Augusta i vršio je kao Tiberijev legat do godine 20. kada se vraća u Rim,²⁴ tu javnu gradnju koja je i formalno završena postavljanjem natpisa, datiramo u doba Dolabellina namjesništva u Dalmaciji.

Budući da je *Cohors VI Voluntariorum* navedena u nominativu, jasno je da su tu javnu gradnju izvršili pripadnici vojne postrojbe. *L. Purtisius Atinas*, njihov tadašnji zapovjednik, bio je odgovoran za organizaciju posla na terenu i valjano izvršavanje svih povjerenih mu radova. Prema Duji Rendić-Miočeviću,²⁵ na natpisu je zabilježen ablativni oblik (*Atinate*) njegova kognomena *Atinas* prije nego adjektivni oblik imena grada *Atina* u Laciju, kojim bi se izrazilo njegovo podrijetlo, ali kako je kognomen istog toponimijskog podrijetla, izražava njegov *origo*. Jesu li i ostali pripadnici VI. kohorte bili italskoga podrijetla i možda regrutirani na istom prostoru, nije poznato, ali je značajno da je u nazivu postrojbe posebno istaknuto da je bila sastavljena od dobrovoljaca. Oni u ranom 1. st. borave na prostoru Epidaura i obavljaju neku veću građevinsku aktivnost, koja bi se najprije mogla povezati s cestogradnjom. Tu je tezu u znanstvenoj literaturi već dobro obrazložio Ivo Bojanovski, posebno s obzirom na dobre analogije s tzv. solinskim natpisima.²⁶ U zvoniku splitske katedrale bile su ugrađene kao spolije četiri ploče s natpisima koji svjedoče o gradnji pet cesta (četiri su imale ishodište u Saloni, a jedna u Burnumu) u doba Tiberijeve vladavine i namjesništva P. Kornelija Dolabelle. Izgradili su ih pripadnici VII. i XI.

²² *ILJug* 636 = *AE* 1964, 227 = *AE* 1966, 280 = *AE* 1989, 608, A. MARINOVIĆ, 1957-59, 121-128; M. ŠEGVIĆ, 1998, *CI* 29.

²³ Na natpisu *CIL* III, 8407 dokumentiran je epidaurski magistrat [...] *Aquilius Aquilinus*. Njegovo bi se imenovanje moglo koristiti pri restituciji, ali kako postoji još niz

gentilicija sa završetkom *-ilius*, takva nadopuna ne bi bila pouzdana.

²⁴ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1964, 338-347.

²⁵ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1959, 156, bilj. 4.

²⁶ I. BOJANOVSKI, 1974, 16-19.

legije i pomoćnih postrojbi, a završetak njihove izgradnje datira se prema navodu Tiberijeva obnašanja vlasti pučkoga tribuna po 18. put u godinu 16./17.²⁷ i po 21. put u godinu 19./20.²⁸ nakon Krista. U doba Dolabellina namjesništva provincija se administrativno uređuje, ali se grade i ceste, odnosno nakon što su cestovno bili povezani vojni logori u Burnumu i Tiluriju i ostali strateški centri, grade se nove prometnice koje nemaju više samo vojno nego i prometno i trgovačko značenje i povezuju najznačajnija obalna gospodarska središta s unutrašnjošću provincije. Analogijom na te tzv. solinske natpise, a postoji i sličan fragmentirani natpis na kojem je zabilježeno da su u Jaderu u doba Dolabellina namjesništva vojnici VII. i XI. legije učinili neku važniju javnu gradnju,²⁹ pretpostavlja se da je u isto doba mogla biti izgrađena i cesta *Epitauro – Asamo – Ad Zizio* ili *Epitauro – Resinum* i dalje,³⁰ jer *Epidaurum* je važna luka i trgovačko središte koje je i modernim kopnenim prometnicama trebalo povezati s drugim središtima provincije.

Gradnja ceste, moguće i gradnja fortifikacija, vodovoda ili neka druga kapitalna gradnja, nadilazila je financijsku moć i ukupnu snagu lokalne zajednice, koja ju bez financijske pomoći središnje provincijske vlasti i angažmana vojne postrojbe u izvođenju poslova ne bi mogla sama realizirati. Budući da su na natpisu navedena dvojica duovira, koji su eponimni magistrati u svome gradu i predstavnici samouprave, znači da je u tome projektu sudjelovala gradska uprava. Pritom je nemoguće utvrditi je li to bilo samo formalno, jer se bez dozvole gradskoga vijeća na gradskome teritoriju nije mogla vršiti nikakva aktivnost, ili je stvarno u tim poslovima financijski ili na neki drugi način participirala i gradska zajednica. U svakom slučaju, navod imena dvojice vrhovnih gradskih magistrata nepobitan je dokaz da već prije godine 20. *Epidaurum* posjeduje gradski status.

Prema rimskim pravnim normama ustrojena gradska općina imala je svoja tijela vlasti, tj. gradsko vijeće (*ordo decurionum*, *decuriones*) i magistrature, podijeljene u dva kolegija s po dva "viša" (*duoviri*) i "niža" (*aediles*) člana, koji su posebno birani među građanima koji su zadovoljavali stroge kriterije izbora. Magistrati su bili izvršna vlast, njihove su dužnosti i kompetencije bile propisane gradskim zakonom, i provodili su odluke gradskoga vijeća. Brinuli su se o cjelokupnoj gradskoj imovini, a sudeći prema brojnim epigrafskim svjedočanstvima, imali su posebnu ulogu pri gradnji i održavanju svih javnih objekata. Na jednom natpisu iz Epidaura posvjedočena je graditeljska aktivnost vrhovnih magistrata,³¹ tj. duoviri *P. Vibius Urbicus* i *P. Anulenus Bassus* su se pobrinuli da tijekom njihova mandata bude izvršena obnova neke cisterne. U svakom gradu stalna se briga posvećivala redovitom održavanju vodoopskrbnog sustava, stoga je popravak vodospreme financiran iz gradske blagajne. O pravilnom utrošku sredstava brinuli

²⁷ CIL III, 3198a = 10156a + 3200: [Ti(berius) C]aesar Divi Augusti f(ilius) / [Aug]ustus imp(erator) pont(ifex) max(imus) / [trib(unicia)] potest(ate) XIIIX co(n)s(ul) II / [viam] a colonia Salonitan[a] / [ad f]in[es] provinciae Illyrici / [- - -] / cuius viae millia passuum sunt / CXVII munit per vexil(l)arios / Leg(ionum) VII et XI / item viam Gabinianam / ab Salonis Andetrium aperuit / et munit per Leg(ionem) VII.

²⁸ CIL III, 3201 = 10159 + 3198b = 10156b: [Ti(berius) C]aesar Divi Augusti f(ilius) / [Au]gustus imp(erator) pontif(ex) max(imus) / trib(unicia) potest(ate) XXI co(n)s(ul) III / viam a Salonis ad Hedum castellum / Daesitiatum per mill[i]a passuum / CLVI munit / et idem viam ad Batinum flumen / quod dividit Breuc[o]s

Oseriatibus / a Salonis munit per mi[lli]a passuum / CLVIII / et idem viam [---] / munit ad inum montem Ditionum / Ulcirum per millia passuum a Salonis LXXVII D / P(ublio) Dolabella leg(ato) pro pr(aetore).

²⁹ CIL III, 2908: Ti(berius) Caesar Divi Aug(usti) f(ilius) / Augustus imp(erator) pontif(ex) max(imus) / trib(unicia) potest(ate) XX co(n)s(ul) III / Leg(io) VII Leg(io) XI / P(ublio) Cornelio Dolabella / leg(ato) pr(o) pr(aetore).

³⁰ I. BOJANOVSKI, 1986, 36-45.

³¹ CIL III, 1750; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 10: P(ublius) Vibius P(ubli) f(ilius) Urbicus / P(ublius) Anulenus Bassus / Ilvir(i) i(ure) d(icundo) / cisternam ex p(ecunia) p(ublica) reficien[ti] dam curaverunt.

Sl. 3. Dubrovnik, Dubrovački muzeji: Nadgrobni natpis obitelji Pomentinus (CIL III, 1748).

Fig. 3. Dubrovnik, Dubrovnik Museums: The funerary inscription of the Pomentinus family (CIL III, 1748).

su navedeni duoviri, međutim valja napomenuti da se izraz *curaverunt* nikako ne smije shvatiti kao neka formalnost koju su oni obavili samo zato što su se u tom trenutku nalazili na čelu gradske uprave, naime, loša izvedba ili neki drugi propust pri gradnji značio je i njihovu osobnu materijalnu odgovornost.

Uz titulu vrhovnih magistrata nalazi se i oznaka *i(ure) d(icundo)*, koja označava sudačke kompetencije epidaurskih duovira, odnosno duoviri su imali pravo izricanja presude u parnicama koje nisu prelazile određeni limit. Osim prethodno spomenutih epidaurskih duovira oznaku sudačkih ovlasti vrhovnih magistrata nalazimo na još nekoliko natpisa nadgrobnog karaktera. Na prvom od njih komemorirani su duovir *M. Pomentinus Turbo* i njegov sin *M. Pomentinus Boria* (Sl. 3).³² Spomen svome ocu i umrlome osamnaestogodišnjem bratu postavila je *Pomentina Tertulla*. Natpis je veoma zanimljiv s onomastičkog aspekta, tj. kognomeni ili osobna imena navedenih (*Turbo*, *Boria*, *Tertulla*)³³ nedvojbeno su domaća te se zaključuje da se radi o romaniziranoj autohtonoj porodici koja posjeduje puno rimsko građansko pravo. Prema epigrafskim karakteristikama natpis se može datirati u 1. st., a važno je još pripomenuti da je tu zabilježen i *tribus Tromentina* u kojega su bili upisani građani Epidaura.³⁴

Na ulomku natpisa koji je pohranjen u Bogišićevoj zbirci u Cavtatu, ostalo je zabilježeno samo to da je neki *Celsius* (kognomen) bio *Ilvir i(ure) d(icundo)*.³⁵ Sljedeći natpis, iako je i taj fragmentiran, donosi više podataka o magistratu i magistraturama koje je tijekom svojega života obnašao *Aquilius Aquilinus*.³⁶ Dotični je bio rimski građanin italskoga podrijetla, a u njegovu su popisu časti magistrature navedene, kako je to uostalom bilo i uobičajeno, redom obnašanja od niže k višoj. Najprije je postao gradski edil (*aedilis*), što pojednostavljeno znači da se brinuo o raznim komunalnim poslovima u gradu, a potom je postao i jedan od dvojice vrhovnih magistrata. Nadležnost vrhovnih magistrata protezala se na sve segmente gradske uprave i zato je obnašanje duovirata bilo veoma zahtjevno i predmnijevalo je veliku odgovornost magistrata pri obavljanju redovitih dužnosti. Opseg tih dužnosti znatno se povećao u doba provedbe cenza. Naime, cenz se obavljao na nivou države redovito svake pete godine, a duoviri su na municipalnoj razini bili zaduženi za sve poslove oko popisa stanovništva i procjene imovine građana. Kao oznaku vršenja službe u godini provedbe cenza duoviri su nazivani i *quinquennales*. To znači da je *Aquilius Aquilinus* vršio i dužnost "petogodišnjeg duovira". Petogodišnji period između dvaju cenza nazivao se *lustrum*, a pri kraju toga razdoblja izabrani magistrati prinosili su žrtve zahvalnice za cijelu zajednicu. Tada su nazivani *lustratores*, a u Epidauru su to bili, kako je zabilježeno na ulomku natpisa, duoviri [---]us *Placidus* i [I]un(ius) *Epidianus*.³⁷

Svi dosad navedeni natpisi sa spomenom magistrata mogu se datirati u razdoblje ranoga Principata, dok razdoblju kasnog Principata pripada samo jedan natpis sa spomenom epidaurskog duovira Kvinta Fulvija.³⁸ Natpis je pronađen u Ljutoj u Konavlima, gdje je kao spoliya bio uzidan

³² CIL III, 1748; G. NOVAK, 1966, 28, sl. 13; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 8. *M(arco) Pomentino M(arci) f(ilio) Trom(entina tribu) / Turboni Ilvi(ro) i(ure) d(icundo) / et M(arco) Pomentino / Boriae f(ilio) ann(or)um XVIII / Pomentina Tertulla patri et fratri / pientissimis fecit*. A. Evans donosi podatak prema kojemu je pri nalazu godine 1724. na spomeniku još bio pričvršćen dio biste pokojnoga epidaurskoga magistrata (A. EVANS, 1978, 961, bilj. 23).

³³ Usp. G. ALFÖLDY, 1969, 166, 314.

³⁴ *Tribus Tromentina* potvrđen je još na natpisima CIL III, 1745, 1755, 8407.

³⁵ G. NOVAK, 1966, 38-39, sl. 19.

³⁶ CIL III, 8407; G. NOVAK, 1966, 37, sl. 18; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 22: [I. A]quilio / [Tr]om(entina tribu) Aquil[lin]o aedili / [II]viro iure / [d]icundo / [II]viro quil[inquennali] ---].

³⁷ CIL III, 1747; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 7: [---] lustratores / [---]us Placidus et / [I]un(ius) Epidianus Ilviri.

³⁸ CIL III, 8408; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 23: D(is) [M(anibus)] / Q(uinto) Fulv[io . f(ilio)] / Ilvir[o i(ure) d(icundo)] / et Taurae[Maxi]/[mae] uxori [eius] / Taurus M[aximus] / et fr[atres t(itulum p(osuerunt)].

u crkvu sv. Ivana.³⁹ Ondje je na svom posjedu uz rimsku cestu koja je iz Epidaura vodila prema Riziniju, živjela duovirova obitelj, gdje je i pokopana.⁴⁰

O gradnji, obnovi ili ukrašavanju javnih objekata nisu se brinule samo gradske vlasti nego i bogati pojedinci koji su na taj način podizali osobni i porodični ugled u zajednici. U Epidauru je jedna takva munificijencija posvjedočena natpisom iz čijega se fragmentiranog teksta dade razabrati kako se *Pomponius Spatulus* pobrinuo da se od sredstava koja je za tu namjenu ostavio njegov otac sagradi trijem između hramova.⁴¹ To je učinio na temelju testamentom određene obveze, ali je pri tom participirao i vlastitim sredstvima te učinio neku gradnju ispred portikata. Izdašne donacije pojedinaca, kojima su se financirale različite gradnje koje su služile za opću korist, prakticirane su i u ostalim gradovima, a za takva dobročinstva nije izostajala zahvalnost sugrađana. Postojalo je više načina da gradsko vijeće iskaže počast najzaslužnijim sugrađanima i članovima njihovih porodica, ali se čini da se najčešće prakticiralo da se na prikladnom mjestu postavi spomenik s kipom. Iz Epidaura je poznato nekoliko takvih primjera, a prema gradskom zakonu mjesto za postavljanje počasnog spomenika bilo je određeno posebnom odlukom gradskog vijeća. Tada na natpisima stoji formulacija *l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*.

Mjesto za iskazivanje počasti obično se nalazilo na nekom javnom prostoru, ali postoje slučajevi da se počast zaslužnim uglednicima postavi i na mjestu njihove sahrane. To je dokumentirano na ulomku spomenika nepoznatom ugledniku kojemu je za njegova života postavila majka *Invitilla*.⁴² Budući da je sačuvan samo završetak donjeg dijela spomenika, na ovome natpisu nije sačuvano ime uglednika, čak ni gentilicij porodice koja je nedvojbeno imala velik ugled u zajednici, ali zato znatno više podataka nalazimo na spomeniku podignutom u čast Publija Markija Messijana (Sl. 4).⁴³ Iako na natpisu nisu navedene magistrature koje je vjerojatno obnašao tijekom svojega života, navedeni *P. Marcius Messianus* pripadnik je porodice koja tijekom 1. i u 2. st. pripada samom vrhu lokalne aristokracije u Epidauru. Naime, iz iste porodice potječe glasoviti vitez *Q. Marcius C. fil. Tro. Fronto Turbo Publicius Severus*, koji je imao sjajnu karijeru i svojim vojničkim sposobnostima postao jedan od najboljih Hadrijanovih zapovjednika. U gradu *Kyrrhos* u sjevernoj Siriji njemu u čast postavljen je natpis na kojemu stoji da je rodom iz Epidaura (*domo Epidauro*).⁴⁴ Drži se da su kognomeni spomenutih epidaurskih odličnika (*Messianus* i *Turbo*) latinizirani oblici domaćih imena,⁴⁵ što bi indiciralo da su *Marcii* iz Epidaura romanizirana autohtona porodica, čiji članovi u 1. st. postižu rimsko građansko pravo. *Messianus* vjerojatno nije imao direktnog potomka i zato mu, ispunjavajući pritom testamentom određenu obvezu, spomenik podiže nasljednik *Varius Festus*.

³⁹ A. EVANS, 1978, 1191.

⁴⁰ Duovirov kognomen nedostaje, ali sudeći prema premenom, koji je najčešće generacijama nasljedan u istoj porodici, spomenuti Kvint Fulvije može se povezati s Kvintom Fulvijem Klementom, koji postavlja dedikaciju božanstvu čije ime nije sačuvano na natpisu CIL III, 1739.

⁴¹ CIL III, 1749; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 9: - *P[ompon]---* / *[p]orticum in[ter aedes]* / *[ex] testamento [feri iussit]* / *[P]omponius Spa[tulus] --* / *[ex p]ecunia eius faciun[dam]* / *[cura]vit et ex sua pecunia ---* / *[a]nte porticum fecit*.

⁴² CIL III, 1746 = CIL III, 8404; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 6: -] / *L(uci) f(ilia) Invitilla* / *filio piissimo* / *v(iva) f(ecit) l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*.

⁴³ CIL III, 1755; G. NOVAK, 1966, 32, sl. 14-15; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 15; V. B. LUPIS – A. NIČETIĆ, 2001,

69-70: *P(ublio) Marcio* / *P(ubli) f(ilio) Trom(entina tribu) / Messiano* / *Varius Fesltus heres* / *ex testam(ento) / posuit* / *l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*.

⁴⁴ AE 1955, 225: *[Q(uinto) Marcio] / C(ai) fil(io) Tro(mentina tribu) Fron[toni] Turboni* / *Publicio Severo* / *domo Epidauro* / *p(rimo) p(ilo) bis praef(ecto) vehic(ulorum) trib(uno) / coh(ortis) VII vigil(um) trib(uno) equ(itum) sin[glularium]* / *Aug(usti) trib(uno) pr[ae]t(oriano) proc(uratori) / ludi magni praef(ecto) / class[is] pr(aetoriae) Misenensis* / *P(ublius) Val[er]ius P(ubli) f(ilius) / Qui[r]ina tribu) Val[er]ius / o[b] m[er]itis*.

⁴⁵ Usp. i kognomene *Messius*, *Messius*, *Messor*, *Messus*, odnosno *Turro*, *Turro*, *Turus*. G. ALFÖLDY, 1969, 246-247, 314-315.

Sl. 4. Cavtat, Bogišićeva zbirka: Ara Publija Markija Messijana (CIL III, 1755).

Fig. 4. Cavtat, Collection of Baltazar Bogišić: The ara of Publius Marcius Messianus (CIL III, 1755).

Postupak iskazivanja počasti na javnom mjestu znamenitom sugrađaninu zabilježen je u natpisu čiji tekst u restituciji glasi: *P(ublio) Aelio P(ubli) f(ilio) / Tro(mentina tribu) / Osilliano / Novia Bassilla / mater et Novia Iustilla avia posuerunt / et sportulis decurio(nibus) / Augustalibus et sexviris datis item pugilum / spectaculo dedicaverunt. Huic universus / ordo decurionatus / honorem et locum / statuae decrevit* (Sl. 5).⁴⁶ *P. Aelius Osillianus* je epidaurski odličnik za kojega su zbog određenih zasluga i kao pripadniku jedne od najuglednijih porodica, dekurioni kolonije jednoglasno odlučili da primi javnu počast i odredili mjesto za postavljanje kipa. Ispunjene ponosom zbog iskazane počasti, kip su postavile *Novia Bassilla* (majka) i *Novia Iustilla* (baka). Čin posvete sastojao se od podjele sportula svim članovima gradskoga vijeća te kolegija augustala i sevira, nakon čega su kao popratna manifestacija održane šakačke borbe. Gentilicij *Aelius* pokazuje da se radi o porodici koja je građansko pravo stekla za Hadrijana ili Antonina Pija, a uglednikov kognomen *Osillianus*,⁴⁷ za koji nema druge potvrde, ukazuje na njezino autohtono podrijetlo.⁴⁸ *Osillianus* je dakle član uglednije domaće porodice s teritorija kolonije, ili obližnje unutrašnjosti, koja se nakon dobivanja građanskog prava tijekom prve polovice 2. st. značajno uzdigla i zbog toga mu je u Epidauru javnim spomenikom iskazana osobita počast.

Na natpisu je dokumentirana zajednička aktivnost cjelokupnog gradskog vijeća (*ordo*), a valja primijetiti da zasad niti jedan epidaurski magistrat u svome popisu časti ne navodi obnašanje dekurionske službe.⁴⁹ Zanimljivo je da je na natpisu zabilježeno postojanje svećeničkog kolegija šestorice (*Augustales, sexviri*), koji su organizirano djelovali na promicanju carskoga kulta u svakom značajnijem gradu, pa tako i u Epidauru. Redovito su ih činili bogati oslobođenici koji, budući da su bili robovskog podrijetla, nisu mogli obnašati magistrature pa su svoju društvenu afirmaciju ostvarivali kroz obnašanje sevirske službe i pritom kolektivno i pojedinačno činili niz velikih i značajnih munificijencija, organizirali različite svečanosti, postavljali kipove i drugo. U Epidauru zasad ne poznamo poimence ni jednog člana ovih oslobođeničkih svećeničkih kolegija, ali ne poznamo niti jednog domaćeg odličnika koji bi obnašao svećeničku službu magistratskog karaktera. Na jednom natpisu iz Dokleje nalazimo podatak da je *M. Flavius Fronto* bio *sacerdos* u koloniji Epidaur.⁵⁰ Njegov *cursus honorum* je impresivan, bio je *sacerdos* u Epidauru, ali je obnašao niz magistratura i svećeničkih funkcija u nekoliko jugoistočnih gradova Dalmacije i u rodnome gradu. To je dokaz njegove velika osobne i porodične moći. Zbog navoda o obnašanju službe flamera posvećene kultu Božanskoga Tita, natpis se datira u razdoblje nakon godine 81.

Javna se počast iskazivala i drugim zaslužnim osobama, gradskim patronima i osobito carevima i članovima carske obitelji. U ruševinama Epidaura pronađen je samo jedan ulomak natpisa na kojem je počast iskazana caru Marku Aureliju ili Luciju Veru.⁵¹

Među epigrafskom baštinom Epidaura natpisi votivnog karaktera gotovo potpuno izostaju. Poznata su tek tri fragmentirana natpisa s nepotpunim podacima. Tako se na jednom natpisu

⁴⁶ CIL III, 1745; G. NOVAK, 1966, 33, sl. 16; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 5.

⁴⁷ Prema G. Alföldyju kognomen *Osillianus* je domaćeg podrijetla, možda latinizirani oblik nekog autohtonog osobnog imena poput *Osi*, *Osseriates*, *Osiniates* i sl. (G. ALFÖLDY, 1969, 257).

⁴⁸ I gentilicij *Novius* potvrđen je kod romaniziranog autohtonog stanovništva.

⁴⁹ Natpis na kojem je spomenut dekurion *Q. Cassius Aquila* (CIL III, 8287) danas je pohranjen u Bogišićevoj zbirci u Cavtatu, međutim taj je natpis iz Dokleje.

⁵⁰ CIL III, 12695: *M(arco) Flavio T(iti) f(ilio) Quir(ina tribu) / Frontoni sacerdoti / in coloni(is) Naron(a) / et Epidauru Ilvir(o) i(ure) d(icundo) / Iu(l)io Risin(i)o Ilvir(o) [q]uinq(uennali) [p]on[t]ifici in co[l]onia) / Sc[o]dr(a) Ilvir(o) i(ure) d(icundo) qui[n]q(uennali) / [fl]am(ini) [divi] Titi / praef(ecto) [fabr(um)] / pleP>s / ex aere conla[to].*

⁵¹ CIL III, 1740: *[I]mp(eratori) C[ae]sari --- / [A]ureli[o] -- - divi / [Anto]nini Pii [f(ilio) ---] / [p]ontific[i] max(imo) / [---]IMISPI[-].*

Sl. 5. Cavtat, Bogišićeva zbirka: Natpis na bazi počasnog spomenika Publija Aelija Osillijana (CIL III, 1745).

Fig. 5. Cavtat, Collection of Baltazar Bogišić: The inscription on the base of the honorary monument to Publius Aelius Osillianus (CIL III, 1745).

sačuvala posveta Jupiteru, ali ime dedikanta nije sačuvano.⁵² Na drugom je posvetu učinio *Q. Fulvius Clemens*, ali ime božanstva nije sačuvano.⁵³ Treći natpis, koji je pronađen uzidan u crkvu sv. Marije u Okladu, posvećen je Dijani, ali nije poznato tko je izvršio zavjet boginji u sjećanje na Lucija Julija Elpidijana.⁵⁴ Božičin pridjev *Laucis* ne nalazi se u latinskom vokabularu pa se drži kako je to *interpretatione Romana* posveta autohtonom božanstvu.⁵⁵

Najveću skupinu natpisa u Epidauru, uostalom kao i drugdje, čine natpisi nadgrobnog karaktera. U principu sadrže samo najosnovnije podatke o pokojnicima i onima koji im postavljaju spomen. Na natpisima su dakle navedena imena ljudi koji su u određeno doba živjeli na nekom prostoru, u ovom slučaju u Epidauru ili na njegovu teritoriju, što omogućuje da se npr. onomastičkom analizom utvrdi narodnosno podrijetlo imenovanih, socijalni položaj pojedinca i njegove obitelji, rodbinski i drugi odnosi navedenih i dr. Naravno da sve ovisi o sačuvanom tekstu jer je dosta natpisa koje zbog fragmentiranosti nije moguće pročitati ili ono što je pročitano nije pedesno za analizu.⁵⁶

Pri obradi natpisa sa spomenom gradskih magistrata nekoliko je nadgrobni natpisa već obrađeno, pa se neće ponavljati. Može se tek ponoviti da svi navedeni magistrati posjeduju rimsko građansko pravo, jer je posjedovanje punog civiteta bio jedan od glavnih uvjeta za kandidaturu i obnašanje magistrature. U pravilu su rimsko građansko pravo imale i osobe kojima je počast iskazalo gradsko vijeće. Logično je pretpostaviti da su civitet posjedovale i osobe koje su spomenute na tim natpisima, a koje su s komemoriranim bile u bližem rodbinskom odnosu.⁵⁷ Kada se radi o muškarcu, posjedovanje rimskog civiteta najbolje se prepoznaje po navodu pripadnosti tribusu. Tribus građana Epidaura bio je *Tromentina*.⁵⁸

Zbog vojničke službe koju su vršili i časti koju im je ona donosila, često i zbog zavidnog imetka, među više klase stanovništva nekoga grada treba ubrojiti časnike i vojnike, odnosno veterane koji su se naselili na posjedima što su ih dobili nakon završetka vojničke službe.⁵⁹ S prostora Epidaura potječu dva natpisa nadgrobna karaktera na kojima su spomenuti pripadnici VIII. dobrovoljačke kohorte. To su centurion *C. Lartidius Crispus*, koji spomen postavlja svojoj oslobođenici Lartidiji Rekepti,⁶⁰ i vojnik *Sabininus* kojega komemorira *Sabinus*.⁶¹ Iz Oklada potječe natpis na kojemu je spomenut vojnik *M. Annius M. f. Triarius*.⁶²

⁵² N. ŠTUK, 1913, 58; *ILJug* 1861: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / v(otum) s(olvit) / O[-].

⁵³ *CIL* III, 1739: -] / sa[crum] / [Q(uintus)] Fulv[ius] / Clem[ens] / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)].

⁵⁴ *CIL* III, 8405; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 20: *Dianae Lauci(!) sacr(um) in l memoriam L(uci) Iuli Elpidilani* [-].

⁵⁵ Možda je došlo do pogreške pri prijepisu, te bi se početak natpisa mogao restituirati *Dianae Aug(ustae) sacr(um)*.

⁵⁶ *CIL* III, 1744, 1751, 1760, 8410, 8415; *ILJug* 105, 637, 638, 639, 1864.

⁵⁷ *CIL* III, 1745 (*Novia Bassilla, mater, et Novia Iustilla, avia*), 1746 ([---] *L. f. Invitilla, mater*), 1748 (*Pomentina Tertulla, filia*).

⁵⁸ Usp. *CIL* III, 1745 (*P. Aelius P. f. Tro. Osillianus*). 1748 (*M. Pomentinus M. f. Trom. Turbo*), 1755 (*P. Marcius P. f. Trom. Messianus*), 8407 (*. Aquilius Trom. Aquilinus*); *AE* 1955, 225 (*Q. Marcius C. fil. Tro. Fronto Turbo Publicius Severus*). Na ulomku natpisa *CIL* III, 1752 *tribus Sergia*

određuje nepoznatog komemoratora kao doseljenika u Epidaur.

⁵⁹ Zbog malog broja natpisa sa spomenom veterana, drži se da je *Epidaurum* agrarna kolonija.

⁶⁰ *CIL* III, 1742; G. NOVAK, 1966, 45, sl. 22; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 2: *Lartidia Recepta / C(ai) Lartidi Crispi l(centurionis) / Coh(ortis) VIII Volunt(ariorum) ann(orurum) / XXVII patronus pos(u)it / h(ic) s(ita) e(st)*. Natpis je uklesan u živoj stijeni u uvali Tiha. *Lartidia Recepta* ima isti nomen kao i navedeni centurion, ali, budući da se na natpisu navodi da je on njezin patron, znači da je ona bila njegova ropkinja.

⁶¹ *CIL* III, 1743; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 3: *Sabinae Hermel tis N(?) P(?) et Noviae Dolnatae et No(viae) Hermae / Sabinus per suis fecit / de Sabinino mil(ite) / Coh(ortis) VIII Vol(untariorum) an(norum) XXII*.

⁶² *CIL* III, 8406; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 21: *M(arcus) Annius M(arci) f(ilius) Triarius / <t=P>r(ibunus) mil(itum)* [-]. Prema M. Šegvić restitucija *pr(imus) mil(es)*.

Sl. 6. Cavtat, Bogišićeva zbirka: Sarkofag Eksuperije Fortunije (CIL III, 1753).

Fig. 6. Cavtat, Collection of Baltazar Bogišić: The sarcophagus of Exuperia Fortunia (CIL III, 1753).

Veličina i vrsta nadgrobnog spomenika također indicira moć i značenje pojedinca ili porodice spomenute na natpisu. Jamačno su vrlo skupi bili sarkofazi,⁶³ a u sarkofagu koji je danas pohranjen u Bogišićevoj zbirci u Cavtatu, roditelji *Exuperius Fortunius* i *Aelia Titia* sahranili su svoju kćer Fortuniju koja je živjela 27 godina, 3 mjeseca i 15 dana (Sl. 6).⁶⁴ Budući da majka ima carski gentilicij *Aelius*,⁶⁵ natpis se može datirati u vrijeme cara Hadrijana, a čak se i kognomen *Titia* može povezati s dodjelom civiteta autohtonom stanovništvu u njegovo doba. Otac *Exuperius Fortunius* bio je vjerojatno podrijetlom iz sjeverne Italije.⁶⁶ Na kraju natpisa zabilježeno je da se u slučaju oskrvrnuća groba mora u gradsku blagajnu uplatiti kazna u iznosu od 75 libra srebra.

Rodbinski, bračni ili neki drugi odnos pokojnikā i onih koji im postavljaju spomen, često je zabilježen na natpisima nadgrobnog karaktera. Na teritoriju kolonije u mjestu Lovorno, gdje je vjerojatno bio obiteljski posjed, roditelji *C. Magius Valens* i *Silia Laeta* učinili su za svojega života

⁶³ Ulomak sarkofaga CIL III, 8415.

⁶⁴ CIL III, 1753; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 13: *Exuperius Fortun[ius] et Aelia Titia / parentes pientissimi Exuperiae Fortuniae fili(a)e carissim(a)e memoriam fecerunt / qu(a)e vixit annis(!) XXVII menses / tres dies XV. Si quis voluerit super hoc corpus ponere inferet / rei p(ublicae) p(ondo) a(rgenti) LXXV.*

⁶⁵ Gradski odličnik *P. Aelius P. f. Tro. Osillianus* (CIL III, 1745; G. NOVAK, 1966, 33, sl. 16; M. ŠEGVIĆ, 1988, CI 5) i *Aelia Crescentilla*, koja je komemorirana na ulomku nadgrobnog natpisa (CIL III, 1751; G. NOVAK, 1966, 58, sl. 27; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 11), imaju isti carski gentilicij.

⁶⁶ G. ALFÖLDY, 1969, 84, 312.

Sl. 7. Cavtat, Bogišićeva zbirka: Nadgrobni spomenik Kvinta Kassija Akvile, dekuriona iz Dokleje (CIL III, 8287).
Fig. 7. Cavtat, Collection of Baltazar Bogišić: The funerary monuments of Quintus Cassius Aquila, a decurion from Doclea (CIL III, 8287).

spomen na umrlu dvadeset i osmogodišnju kćerku Lajtiniju.⁶⁷ Otac *Restutianus Valentinus* i majka *Crescentilla* postavili su spomen svojoj preminuloj djeci, sin *Rufus* umro je u dvanaestoj, a kći *Fortunata* u osamnaestoj godini života.⁶⁸ Svojoj pokojnoj baki Optati spomen je postavila *Lusia Maxima*.⁶⁹ Na fragmentu natpisa koji je pronađen u polju u okolici Cavtata, gdje se vjerojatno nalazilo porodično imanje, nepoznata komemoratorica postavila je spomen sebi, bratu Basilijanu i oslobođenici Justini.⁷⁰ Na jednom natpisu međusobni rodbinski odnos triju navedenih muških članova obitelji *Statius* ne da se odrediti.⁷¹ Na jednom je ulomku ostalo zapisano samo to da neki muž postavlja natpis svojoj ženi,⁷² dok svojoj "neusporedivoj supruzi" Persiliji za svoga života

⁶⁷ N. KAPETANIĆ, 1987, 141; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 33: *D(is) M(anibus) s(acrum) / Magiae Laetinae annorum XXVIII / C(aius) Magius / Vale(n)s et Sillia Laeta palrentes filiae piisimae sibi et suis vivi fecerunt.*

⁶⁸ CIL III, 8411 = CIL III, 12787: *D(is) M(anibus) / Fortunatae / an(norum) XVIII et / Rufo an(norum) XII / Restutianus / Valentin(us) et / Crescentilla / [fili]is infelic(ibus).*

⁶⁹ CIL III, 1754; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 14: *Lusia Maxim(a) / Optat(a)e avi(a)e / pientissim(a)e posuit.*

⁷⁰ CIL III, 8412 = CIL III, 12788; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 25: *-]a f(ilia) / sibi et libertae Iustinae et fratri Basiliano s(a)e vi<v=B>is fecit.*

⁷¹ CIL III, 1757; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 17: *Q(uitus) Statius Laetus Q(uinto) Staltio Paquar(io) / [i]tem L(ucio) Statio / CLARIFX.*

⁷² IL Jug 1864: *Posuit ux(xor!) marito titulum / bene mori entissima / [- .*

Sl. 8. Cavtat, Bogišićeva zbirka: Nadgrobni natpis Jadestina, roba porodice Baebius iz Jadera, nastanjenog u Dokleji (CIL III, 8291).

Fig. 8. Cavtat, Collection of Baltazar Bogišić: The funerary inscription of Iadestinus, a slave of the Baebius family from Iader, residing in Doclea (CIL III, 8291).

spomen podiže M. Lofus Silvanus.⁷³ Nimfiju, robu Gaja Leppija, spomen je postavio Hilario, rob istoga gospodara. Nymphius i Hilario su imena iz grčkoga onomastikona i očito su robovi istočnoga podrijetla.⁷⁴ Orijentalnog podrijetla je i Tertia Ismarniensis, komemorirana Tračanka bila je rodnom iz Ismara (Ἰσμαρος) i živjela je 40 godina.⁷⁵

Smrt voljenog djeteta predstavljao je roditeljima nenadoknativ gubitak i mi danas, čitajući epitaf napisan u elegijskom distihu, osjećamo svu težinu boli i žalost nesretnog oca Heliona koji tuguje za kćerkom Vikentijom.⁷⁶ Vicentia se odlikovala dobrotom i ljepotom, bila je izvrstan ukras braka i blagoslovljeno svjetlo roditelja, a u cvijetu mladosti (Florens) ugrabila ju je smrt.

⁷³ CIL III, 8413; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 26: Persil[iae con]/ iugi incomparabil(i) / M(arcus) Lofus Silva[nus] malritus {a}ei[us] vivus / fecit. Prema G. Alföldyju nomen Lofus treba čitati Lollius (G. ALFÖLDY, 1969, 94).

⁷⁴ CIL III, 1756; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 16: Nymphio / C(ai) Leppi (servo) / Hilario / cons(ervus) posuit.

⁷⁵ CIL III, 1758; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 18: Tertia / Ismarniensis / ann(or)um XL / h(ic) s(ita) e(st).

⁷⁶ CIL III, 1759; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 19: Conubii decus egregium lux alma parentum / eximiumq(ue) bonum corporis atq(ue) animi / invidia fati rapitur Vincentia Florens / et nunc ante patrem conditur Helionem / quin potius corpus nam mens aeterna profecto / pro meritis potitur sedibus Elysiis.

Pokopana je prije svoga oca, bolje reći pokopano je tijelo, jer se njezin besmrtni duh zbog zasluga dokopao elizejskih mjesta.⁷⁷ Natpis se datira u razdoblje dominata.

Iako ograničeni prostorom na koji se ispisuju, antički natpisi zbog niza podataka koji su na njima zapisani, predstavljaju povijesno vrelo prvoga reda u rekonstrukciji povijesti nekoga naselja. Ali nejasne okolnosti nalaza i nemogućnost određivanja točne ubikacija mjesta nalaza natpisa, ponekad i pogrešna interpretacija natpisa, mogu dovesti do zabuna koje je kasnije, zbog ponavljanja, teško ispraviti. Tako je Th. Mommsen na temelju jednog natpisa sa spomenom dekuriona pronađenog na Prevlaci, pretpostavio postojanje "Starog" (na Prevlaci) i "Novog" Epidaura (Cavtat).⁷⁸ Međutim, taj natpis nije bio pronađen na Prevlaci u Vitaljini, nego se nalazi u crkvi sv. Trojice na Prevlaci kod Tivta pa ga valja pripisati municipiju u Risnu (*Rhisinium*),⁷⁹ a u stručnoj literaturi više se ne postavlja pitanje o postojanju dvaju Epidaura niti o ubikaciji ovoga grada. Samo zato što su pohranjeni u Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu, tri su nadgrobna spomenika automatizmom uvrštena u korpus epidaurskih natpisa. Jedan od njih, tj. stela koju je postavio *Hordionius Cyranus* svojoj umrloj kćeri Juliji Tertuli, u *CIL*-u se vodi pod Risnom, odakle je vjerojatno donesena.⁸⁰ Preostala dva su, kako izričito stoji u *CIL*-u, donesena iz Dokleje. Dakle, iako je u stručnoj literaturi isticano kako je *Q. Cassius Aquila* jedini imenom poznati epidaurski dekurion,⁸¹ njega valja uvrstiti među magistrate Dokleje (Sl. 7),⁸² gdje se nastanio, živio i umro *Iadestinus*, rob porodice *Baebius* iz Jadera (Sl. 8).⁸³

9. i 10. lipnja 2005. zajedno s akademikom Nenadom Cambijem, voditeljem znanstvenog projekta *Istraživanje antičkog graditeljstva i umjetnosti na istočnom Jadranu*, i kolegama Željkom Miletićem i Draženom Maršićem boravio sam u Cavtatu i Dubrovniku, gdje sam u muzejskim institucijama pregledao pohranjenu epigrafsku građu antičkog Epidaura. Iz tog razloga držim primjerenim da baš ovim člankom iskažem veliko poštovanje i zahvalu akademiku Nenadu Cambiju, velikom čovjeku i vrsnom znanstveniku, svome profesoru i mentoru, za svu pomoć koju mi je pružao tijekom naše dosadašnje suradnje.

LITERATURA

- ALFÖLDY, G., 1969. - *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg.
 BOJANOVSKI, I., 1974. - *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela, knj. XLVII, Centar za Balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo.
 BOJANOVSKI, I., 1986. - *Epidauritana archaeologica I, Dubrovački horizonti*, 26, Zagreb, 36-45.

⁷⁷ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1987, 78.

⁷⁸ *CIL* III, 1738 (8403): *C(aio) Egnatio / C(ai) f(ilio) Serg(ia) tribu / Marcello dec(urioni) / Iulia Tertulla m[a]ter / Iulium Philinum et / Iulium Craescentem / libertos testamento / ponere iussit / l(oco) d(atuo) d(ecreto) d(ecurionum)*.

⁷⁹ Usp. G. NOVAK, 1965, 110-113; I. BOJANOVSKI, 1988, 78; N. CAMBI, 2006, 188-189.

⁸⁰ *CIL* III, 1723 (8390): *D(is) M(anibus) s(acrum) / Iuliae*

Tertullae / vix(it) a(nnum) I m(enses) VIII / Hordionius Cyranus / pater.

⁸¹ G. NOVAK, 1966, 37, bilj. 77.

⁸² *CIL* III, 8287: *Q(uinto) Cassio Aquilae / decurioni Epidia Cellerina uxor et Cassia / Aqu(i)lina filia patri / piissimo et sibi et suis / vivae fecerunt*.

⁸³ *CIL* III, 8291; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1955, 140; M. ŠEGVIĆ, 1998, CI 31: *D(is) M(anibus) s(acrum) / Iadestinus / Baebior(um) ser(vus) / sib(i) e(t) s(uis) v(ivus) f(ecit)*.

- BOJANOVSKI, I., 1987. - Ad CIL III, 1741, Obod kod Cavtata (Epidaurum), Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 12, Zagreb, 101-110.
- BOJANOVSKI, I., 1988. - *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela, knj. LXVI, Centar za Balkanološka ispitivanja, knj. 6, Sarajevo.
- CAMBI, N., 2006. - Antički Epidaur, *Dubrovnik*, n.s., god. XVII, br. 3, Dubrovnik, 185-216.
- CIL III – *Corpus inscriptionum Latinarum*, sv. III, Berlin, 1873, Suppl., Berlin, 1902.
- EVANS, A. J., 1978. - Cavtat – Konavli – Risan, *Mogućnosti*, 25, br. 8, 9, 11, Split, 951-966, 1080-1086, 1186-1207 (prijevod B. Kirigin) (= Antiquarian Researches in Illyricum, Part I – Epitaurum, Canali and Risinum, *Archaeologia*, XLVII, London-Westminster, 1883).
- FABER, A., 1966. - Prilog topografiji ilirsko-rimskog Epidaura s posebnim obzirom na nova istraživanja, *Opuscula archaeologica*, Zagreb, 25-38.
- ILJug* – ŠAŠEL, A. – ŠAŠEL, J., Inscriptiones Latinae quae in Iugoslawia inter anos ... et ... repertae et editae sunt, *Situla*, 5, 19, 25, Ljubljana, 1963, 1978, 1986.
- JAGENTEUFEL, A., 1958. - Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian, *Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung*, 12, Wien.
- KAPETANIĆ, N., 1987. - Antički natpis u Lovornom, *Dubrovački horizonti*, 27, Zagreb, 141-142.
- LUČIĆ, J., 1966-67. - O nekim problemima najstarije dubrovačke povijesti, *Historijski zbornik*, XIX-XX, Zagreb, 537-547.
- LUPIS, V. B. - NIČETIĆ, A., 2001. - O novim arheološkim spoznajama na dubrovačkom području, *Obavijesti HAD*, god. XXXIII, br. 2, Zagreb, 67-75.
- MARINOVIĆ, A., 1957-59. - Epigrafski spomenici o rimskom namjesniku Dolabelli u Cavtatu, *Analitički historijski instituta JAZU u Dubrovniku*, 6-7, Dubrovnik, 121-128.
- NOVAK, G., 1965. - Quaestiones Epidauritanae, *Rad JAZU*, 339, Zagreb, 97-140.
- NOVAK, G., 1966. - Povijest Dubrovnika od najstarijih vremena do početka VII stoljeća (do propasti Epidauruma), *Analitički historijski instituta JAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik, 3-84 (= NOVAK, G., 1972. – Povijest Dubrovnika I, Zagreb, 7-57).
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1955. - Onomastičke studije sa teritorije Liburna, Prilozi ilirskoj onomastici, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, Zadar, 125-144.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1952. - Druzov boravak u Dalmaciji u svjetlu novog viškog natpisa, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIV, Split, 41-50.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1959. - Cohors VI Voluntariorum. Nota epigraphica, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXI, Split, 156-158.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1964. - P. Cornelius Dolabella legatus pro praetore provinciae Dalmatiae, proconsul provinciae Africae Proconsularis (Problème de chronologie), *Akte des IV internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, Wien, 338-347.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1987. - *Carmina epigraphica*, Split.
- ŠEGVIĆ, M., 1998. - Stanovništvo Konavala u rimsko doba, *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti" održanog u Cavtatu od 25. do 27. studenog 1996. godine, sv. 1, Dubrovnik, 9-30.
- ŠTUK, N., 1913. - Iskopine u Epidauru (Cavtat, Ragusa Vecchia), *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, XXXVI, Split, 57-59.
- ZANINOVIĆ, M., 1987. - Villae rusticae u području Epidaura, Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 12, Zagreb, 89-100.

THE EPIGRAPHIC HERITAGE OF ROMAN EPIDAUROM

Several valuable discussions about the inscriptions of Roman Epidaurum exist in the archaeological literature, but since epigraphic material remains a primary source for the reconstruction of the history of a given settlement and should be constantly considered, the author offers a contribution to the study of the epigraphic heritage of Roman Epidaurum.

Among the forty-some known inscriptions, two inscriptions particularly stand out in terms of significance and importance, both mentioning P. Cornelius Dolabella (*CIL* III, 1741 and *ILJug* 636). The content of these inscriptions, which additionally document the actions of the first governor of the Roman province of Dalmatia (*legatus Augusti pro praetore*) in Epidaurum, allow us to learn that: 1. In the immediate vicinity of the city was a central site for worship of the imperial cult by the peregrine community from the area of "Upper Illyricum" (*civitates Superioris provinciae {H}Illyrici*); 2. The citation of eponymous supreme municipal magistrates (*duoviri*) is certain proof that at the latest in the period of Dolabella's governorship *Epidaurum* possessed municipal status; 3. A military unit was present at that period in Epidaurum (*Cohors VI Voluntariorum*); 4. And its members, given that the name of the unit was noted in the nominative case, had carried out in the city or on city territory some major building activity (road construction?).

The remaining inscriptions contain very valuable data about the administrative organization of the city, list the names of magistrates that in a given moment ran the city government, prominent members of the city council and other prominent individuals who had left a record of their good works in the community. On the funerary inscriptions, which are most numerous, the names are preserved of the deceased and those who raised the monument to them, and on the basis of their names and other data from the inscription in certain cases it is possible to determine the ethnic origin of individuals or families as well as their social status.

KEY WORDS: *Epidaurum, epigraphic heritage, public architecture, paying honor, funerary inscriptions, names and family names, ethnic origin, social status.*